

**JAMIYAT TARAQQIYOTIDA HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATNING
O‘RNI HAMDA O‘ZBEKISTONDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN ISLOHOTLAR
TAHLILI**

Abduqahhorova Muattar Ma’rufjon qizi

TDYU huzuridagi H.K. Muhitdinova nomidagi akademik litseyi ona tili va adabiyot o‘qituvchisi
Namangan, O‘zbekiston.

abduqahhorovamuattar@gmail.com

Qosimjonova Muxlisa Hasanboy qizi

TDYU huzuridagi H.K. Muhitdinova nomidagi akademik litseyi 101-guruh o‘quvchisi.

qosimjonovamuxlisa53@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23457855>

Annotatsiya. Maqolada huquqiy ongning mohiyati, uning huquqiy madaniyat bilan aloqasi va jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni yoritilgan. Konstitutsiya tushunchasining kelib chiqishi va jahon davlatlarida qabul qilinishi, O‘zbekiston Konstitutsiyasining 1992-yilda qabul qilinishi hamda 2023-yilgi referendum orqali kiritilgan o‘zgartirishlar tahlil qilingan. Shuningdek, LexUZ milliy ma’lumotlar bazasi, onlayn davlat xizmatlari va 2019-yil 9-yanvardagi Prezident farmoni asosida aholining huquqiy savodxonligini oshirish, yoshlarga huquqiy tarbiya berishga qaratilgan islohotlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: huquqiy ong, huquqiy madaniyat, huquqiy savodxonlik, Konstitutsiya, qonun ustuvorligi, huquqiy tarbiya, LexUZ, demokratik jamiyat.

**1. HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATNING NAZARIY-HUQUQIY
ETIMOLOGIYASI VA KATEGORIAL TAHLILI**

Huquqiy ong va huquqiy madaniyat kategoriyalari davlat va huquq nazariyasining eng murakkab, shu bilan birga fundamental yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Jamiyatning ijtimoiy-siyosiy barqarorligi va huquqiy tartibining darajasi to‘g‘ridan-to‘g‘ri fuqarolarning huquqiy ongi darajasiga bog‘liq.

Huquqiy ong (legal consciousness) — bu ijtimoiy ongning alohida shakli bo‘lib, jamiyat, guruh yoki shaxsning amaldagi va istalgan huquqqa, huquqiy hodisalarga, inson huquqlari va erkinliklariga hamda davlat organlarining faoliyatiga bo‘lgan bilimlari, g‘oyalari, tasavvurlari, hissiyotlari va baholovchi munosabatlari tizimidir.

Huquqshunoslik fanida huquqiy ong o‘zining ichki tuzilishiga ko‘ra ikkita bir-birini to‘ldiruvchi struktura elementiga bo‘linadi:

Huquqiy ideologiya: Bu huquqiy bilimlar, g‘oyalar, nazariyalar, prinsiplar va tushunchalarning tizimlashtirilgan hamda ilmiy-nazariy jihatdan asoslangan ifodasidir. U jamiyatda maqsadli huquqiy ma’rifat, ta’lim va tarbiya orqali shakllanadi.

Huquqiy psixologiya: Bu insonlar va ijtimoiy guruhlarining huquqqa, amaldagi qonunlarga hamda real huquqiy jarayonlarga bo‘lgan hissiy munosabati, kechinmalari, kayfiyati, ijtimoiy psixologik holati va sezgilaridir.

Huquqiy madaniyat (legal culture) esa huquqiy ongning amaliyotda, insonlarning kundalik xulq-atvorida va davlat institutlari faoliyatida moddiylashgan (ro'yobga chiqqan) darajasidir. Agar huquqiy ong insonning fikrlashi, tushunchasi va bilimidan iborat bo'lsa, huquqiy madaniyat ushbu bilimlarning amaliy xatti-harakatlarda, qonunlarga o'z xohishi bilan rioya etishda va adolatni qaror toptirishda namoyon bo'lishidir.

Huquqiy madaniyatning namoyon bo'lish bosqichlari:

Shaxsning huquqiy madaniyati: Individning huquqiy bilimlarni egallaganlik darajasi, qonunlarga bo'lgan ichki hurmati hamda ularga kundalik faoliyatida qat'iy rioya qilishi.

Guruhning (kasbiy) huquqiy madaniyati: Muayyan ijtimoiy qatlam, xususan, huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlari, sudyalari, advokatlar va davlat xizmatchilarining kasbiy-huquqiy tayyorgarligi hamda odob-axloq normalariga amal qilishi.

Jamiyatning huquqiy madaniyati: Mamlakatdagi qonunchilik texnikasi va sifati, sud tizimining mustaqilligi, inson huquqlarining kafolatlanganlik darajasi hamda huquqbuzarliklarga nisbatan jamiyatning murosasiz pozitsiyasining umumiy ko'rsatkichi.

Huquqiy normativ-huquqiy hujjatlar va uning talablari O'zbekiston Respublikasi hududida nafaqat uning fuqarolari uchun, balki xalqaro huquqning umume'tirof etilgan normalari hamda milliy qonunchilikka muvofiq chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar uchun ham majburiydir. Bu esa huquqiy ongni hududiy va subyektiv jihatdan universal xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi.

2. KONSTITUTSIYAVIYLIK MODEL: TARIXIY-QIYOSIY TAHLIL VA JAHON TAJRIBASI

Huquqiy ong va huquqiy madaniyatning eng oliy shakli va poydevori davlatning Asosiy qonuni — Konstitutsiyada o'z aksini topadi. Jamiyatda konstitutsiyaviy ongning shakllanishi davlat va jamiyat o'rtasidagi ijtimoiy shartnomaning mustahkamlanishiga olib keladi.

«Konstitutsiya» atamasi lotincha «*constitutio*» so'zidan kelib chiqqan bo'lib, «tuzilish», «tasdiqlash», «tartib o'rnatish» degan ma'nolarni beradi. Qadimgi Rim huquqida imperatorlar tomonidan chiqarilgan o'ta muhim hujjatlar va farmoyishlar shunday nomlangan. Biroq modernizatsiyalashgan, zamonaviy ma'nodagi Konstitutsiya tushunchasi burjua inqiloblari hamda inson huquqlari g'oyalarining rivojlanishi natijasida yuzaga keldi.

Dunyo amaliyotida konstitutsiyaviy rivojlanishning asosiy bosqichlari:

1. AQSH Konstitutsiyasi (1787-yil): Dunyodagi eng birinchi yozma va hozirgacha amal qilib kelayotgan Asosiy qonundir. AQSH Konstitutsiyasi hokimiyatlarning bo'linishi prinsipini (qonun chiqaruvchi — Kongress, ijro etuvchi — Prezident, sud — Oliy sud) hamda cheklash va muvozanatda ushlash (*checks and balances*) tizimini huquqiy jihatdan muhrlab berdi. Keyinchalik, 1791-yilda unga «Huquqlar haqidagi bill» (dastlabki 10 ta tuzatish) kiritilishi natijasida insonning asosiy huquq va erkinliklari davlat hokimiyatidan ustun deb e'lon qilindi.

2. Polsha va Fransiya Konstitutsiyalari (1791-yil): Yevropa qit'asida birinchi yozma Konstitutsiya 1791-yil 3-mayda Polshada (*Rzeczpospolita*) va 1791-yil sentabrda Fransiya qabul qilindi. Ushbu hujjatlar monarxiyaning cheksiz hokimiyatini jilovlash, qonun ustuvorligini ta'minlash hamda fuqarolarning tengligini e'lon qilishda inqilobiy qadam bo'ldi.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, yozma Konstitutsiyalarning paydo bo'lishi jamiyatda huquqiy nigilizmga (huquqni inkor etishga) barham berib, fuqarolarda o'z huquqlarini talab qilish va himoya qilish hissini, ya'ni konstitutsiyaviy ongini shakllantirdi.

3. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA KONSTITUTSIYAVIY ISLOHOTLAR VA UNING EVOLYUTSIYASI

O'zbekiston Respublikasining Mustaqillik va huquqiy davlat qurish yo'lidagi poydevori 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan Konstitutsiya bilan qoyalandi. Ushbu hujjat sobiq sho'ro davri mafkurasidan voz kechib, inson huquqlari, shaxsiy daxlsizlik, xususiy mulkchilik va ko'ppartiyaviylik prinsiplarini muhrlab berdi.

Biroq, jamiyat va iqtisodiyotning dinamik rivojlanishi, globallashuv davri talablari hamda inson kapitalini rivojlantirish ehtiyoji mamlakatda chuqur konstitutsiyaviy islohotlarni amalga oshirishni talab etdi.

2023-yilgi Konstitutsiyaviy Islohotlar va Referendum Tahlili

2023-yil 30-aprelda O'zbekiston Respublikasi tarixida tub burilish yasagan umumxalq referendumini bo'lib o'tdi. Unda ovoz berishda ishtirok etgan fuqarolarning 90,21 foizi Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini qo'llab-quvvatladi. Ushbu referendum fuqarolarning siyosiy va huquqiy aktivligi hamda yuqori huquqiy ongining yaqqol amaliy iqrori bo'ldi.

Konstitutsiyaviy islohotlar natijasida Asosiy qonun matni va mantiqiy strukturasi sezilarli darajada kengaytirildi:

Strukturaviy o'zgarishlar: 1992-yilgi Konstitutsiyada moddalar soni 128 tani tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilgi yangi tahrirda moddalar soni 155 taga (21 foizga oshdi) yetkazildi. Shuningdek, normativ qoidalar hajmi 275 tadan 434 taga yetib, 65 foizga ko'paydi.

Davlat maqomining kengayishi: Davlatning konstitutsiyaviy maqomi ilgari «suveren, demokratik, huquqiy» deb belgilangan bo'lsa, yangi tahrirda unga «Ijtimoiy» va «Dunyoviy» davlat tushunchalari ham qo'shildi.

Kafolatlarning kuchaytirilishi: Inson huquq va erkinliklariga oid normalar doirasi kengaytirilib, davlatning inson va jamiyat oldidagi ijtimoiy majburiyatlari qariyb uch baravarga oshirildi.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning Huquqiy Ongga Ta'siri:

«Inson — jamiyat — davlat» paradigmasi: Ilgari amal qilgan «Davlat — jamiyat — inson» tamoyilidan voz kechilib, davlatning inson oldidagi mas'uliyati birinchi o'ringa olib chiqildi.

Inson huquqlarining to'g'ridan-to'g'ri amal qilishi: Konstitutsiya normalari to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiluvchi kuchga ega bo'ldi. Bu esa fuqarolarga sudlarda o'z huquqlarini himoya qilishda bevosita Konstitutsiya moddalariga havolat qilish imkonini yaratdi.

Xalqaro institutlarning milliy qonunchilikka integratsiyasi: Ushlangan shaxsga nisbatan «Miranda qoidasi», «Habeas corpus» institutining doirasi kengaytirilishi hamda shaxsiy ma'lumotlar daxlsizligi kafolatlari fuqarolarning davlatga va adolatga bo'lgan ishonchini tubdan oshirdi.

4. RAQAMLI TRANSFORMASIYA VA HUQUQIY AXBOROTNIMA: LEXUZ HAMDA ELEKTRON DAVLAT XIZMATLARI

Huquqiy ongni shakllantirish va rivojlantirishning texnik-axborot bazasisiz ijobiy natijaga erishib bo'lmaydi. Fuqaro qonunni bilishi va unga rioya qilishi uchun, birinchi navbatda, qonun hujjatlaridan xabardor bo'lish imkoniyatiga ega bo'lishi lozim.

1. «LexUZ» Milliy Qonunchilik Ma'lumotlar Bazasi

O'zbekistonda «LexUZ» (www.lex.uz) – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasining yaratilishi va unga rasmiy maqom berilishi huquqiy axborotning ochiqqligini ta'minlashda inqilobiy bosqich bo'ldi.

Ochiqlik va Bepullik: Barcha qonunlar, kodekslar, Prezident farmonlari va qarorlari, Hukumat qarorlari va idoraviy normativ-huquqiy hujjatlar real vaqt rejimida ushbu bazaga joylashtirib boriladi.

Huquqiy kafolat: «Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida»gi Qonunga muvofiq, normativ-huquqiy hujjatlar LexUZ'da e'lon qilingandan keyingina kuchga kiradi. Bu holat fuqarolarni rasman e'lon qilinmagan hujjatlar bilan jazolash xavfidan to'liq himoya qiladi.

2. Yagona Interaktiv Davlat Xizmatlari Portali (my.gov.uz)

Davlat xizmatlarini raqamlashtirish nafaqat aholiga qulaylik yaratadi, balki burokratiya, sansalorlik va ma'muriy korrupsiyaga barham beruvchi eng samarali vositadir.

Byurokratiyasiz Muloqot: Fuqarolar davlat idoralariga jismonan bormasdan, ariza, taklif va shikoyatlarini elektron tarzda yuborish, ma'lumotnomalar va litsenziyalarni onlayn olish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Huquqiy Mas'uliyat: Har bir murojaatning ko'rib chiqilish muddati va mas'ul ijrochisi tizimda avtomatik nazorat qilinadi. Bu esa davlat xizmatchilarining mas'uliyatini oshirib, fuqaroning o'z huquqini talab qilish madaniyatini kuchaytiradi.

5. JAMIYATDA HUQUQIY ONG VA MADANIYATNI YUKSALTIRISH BO'YICHA DAVLAT SIYOSATINING TIZIMLI CHORALARI

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-sonli «Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida»gi Farmoni sohadagi tub islohotlarning strategik dasturiga aylandi. Ushbu hujjat bilan «Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish konsepsiyasi» tasdiqlandi.

Farmonda belgilangan asosiy yo'nalishlar va ularning amaliy ijrosi:

1. Aholining huquqiy savodxonligini oshirish: Fuqarolarga huquqiy axborotni sodda, tushunarli va ko'rgazmali tarzda yetkazib berish tizimi yaratildi. «Huquqiy axborot» Telegram kanali va maxsus mediaplatformalar orqali kundalik hayotda eng ko'p uchraydigan huquqiy masalalar (mehnat, uy-joy, oila, soliq, pensiya) bo'yicha tushuntirishlar berib borilmoqda.

2. Yoshlar o'rtasida huquqiy tarbiya:

Maktab ta'limi: Maktablarda «Konstitutsiyaviy huquq» va «Davlat va huquq asoslari» fanlarini o'qitish uslubiyoti tubdan yangilandi. Darsliklar quruq nazariyadan amaliy keys-stadi (*case-study*) va interaktiv o'yinlarga asoslangan metodikaga o'tkazildi.

Ixtisoslashtirilgan yuridik ta'lim: Adliya vazirligi tizimida har bir viloyat va tumanda yuridik texnikumlar va akademik litseylar faoliyati yo'lga qo'yildi. Bu orqali o'quvchilar maktab yoshidanoq yuridik mutaxassislikka yo'naltirilmoqda.

3. Nodavlat-notijorat tashkilotlar (NNT) va OAV bilan hamkorlik: Huquqiy targ'ibotni faqat davlat idoralari zimmasiga yuklamasdan, fuqarolik jamiyati institutlarini jalb etish mexanizmi yo'lga qo'yildi. Bepul ko'ngilli yuridik yordam ko'rsatuvchi «Madad» NNT va «Yuridik klinika»lar faoliyati kengaytirildi.

4. Sud tizimining shaffofligi va adolatliligi: Inson o'z buzilgan huquqini tiklay olishiga va sud adolatiga ishonsagana, unda huquqiy ong va qonunga hurmat shakllanadi. Shu maqsadda sud majlislarini onlayn translyatsiya qilish amaliyoti hamda sud qarorlarini elektron bazada ochiq e'lon qilish yo'lga qo'yildi.

6. HUQUQIY ONGNI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY-HUQUQIY MEXANIZMLARI VA ULARNING SAMARADORLIGI

Huquqiy ongni shakllantirish shunchaki nazariy targ'ibot emas, balki muayyan tashkiliy va institutsional mexanizmlarga tayanadi. Ushbu mexanizmlar quyidagi uchta asosiy bosqichda samarali ishlaydi:

1. Institutsional bosqich: O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huquqiy ma'rifat va targ'ibot sohasidagi yagona davlat siyosatini muvofiqlashtiruvchi organ sifatida belgilandi. Adliya organlari tomonidan har bir mahalla va xonadongacha «Huquqiy targ'ibot kuni» va «Huquqiy aksiya»lar o'tkazilmoqda.

2. Kadrlar tayyorlash va ilmiy potensial: Toshkent davlat yuridik universiteti (TDYU), O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi hamda Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti (JIDU) yuridik kadrlar tayyorlashning zamonaviy metodikalariga o'tdi. Talabalarga nazariya bilan birga «Street Law» (Jamoat huquqiy ta'limi) dasturi orqali aholiga va maktab o'quvchilariga huquqiy bilimlarni bepul o'rgatish amaliyoti yo'lga qo'yildi.

3. Huquqbuzarliklarning profilaktikasi: Huquqiy ongning asosiy amaliy ko'rsatkichi — bu huquqbuzarliklar va jinoyatchilikning kamayishidir. «Mahallabay» va «Fuqarobay» ishlash tizimi orqali ilgari jazolash usulidan profilaktika, ya'ni huquqbuzarlikning kelib chiqish sabab va shart-sharoitlarini barvaqt aniqlash va bartaraf etish usuliga o'tildi.

Xulosa o'rinda ta'kidlash lozimki, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan huquqiy va konstitutsiyaviy islohotlar fuqarolarning huquqiy madaniyatini yuksaltirishga, qonunga nisbatan ehtirom va mas'uliyat tuyg'usini shakllantirishga hamda barqaror demokratik jamiyat barpo etishga xizmat qilmoqda.